

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՐԱՍՏԱՆՈՒՄ.
ՆՈՐ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՍԱՐՏԱԶՐԱՎԵՐՆԵՐ* 344**

ՀՏԴ 316.354.2 (479.22)

DOI: [10.52063/25792652-2021.1-120](https://doi.org/10.52063/25792652-2021.1-120)

ԼԻԼԻԹ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱԼ

ՀՀ ԳԱՎ ԱԻ առաջատար գիտաշխատող,
Արաբական երկրների բաժնի վարիչ,
պատմական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դոցենտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
lily_har77@hotmail.com

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱԼ

ՀՀ ԳԱՎ ԱԻ Թուրքիայի բաժնի գիտաշխատող,
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դասախոս,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
mtatevik77@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Վրաստանում սալաֆիականության և իսլամական արմատականության ծավալման հիմնական առանձնահատկություններն ու միտումները, վեր հանել այն սպառնալիքներն ու մարտահրավերները, որոնց բախվում է Վրաստանը, հետևապես նաև՝ տարածաշրջանը:

Հոդվածի խնդիրներն են՝ քննարկել Վրաստանի իսլամադավան համայնքներում սուննի իսլամի արմատական ուղղությունների տարածման ներքին ու արտաքին դրդապատճառներն ու արգելները, նախադրյալներն ու հետևանքները, վրացական հասարակության մեջ վերջիններիս ինտեգրման խնդիրները: Հետազոտվում են Վրաստանի էթնիկ ադրբեջանցիների շրջանում (որոնք շիաներ են) սալաֆիականության և սուննի իսլամական ծայրահեղականության նպատակաուղղված քարոզչության պատճառներն ու հետևանքները:

Հոդվածը գրվել է բավալիցու գիտական վերլուծությունների և միջազգային մամուլի, թեմային առնչվող նյութերի, հայտարարությունների, էլոյթների, վերլուծական զեկույցների, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական լրատվության մշտադիտարկման հիման վրա՝ պատմավերլուծական ու պատմաքաղաքագիտական քննության մեթոդաբանությամբ:

Հետազոտության արդյունքում հեղինակները հանգել են այն եզրակացության, որ Վրաստանում հետևողականորեն ծավալվող սուննի իսլամի սալաֆիական ուղղությունը և արմատականությունը լրջագույն սպառնալիք են ոչ միայն Վրաստանի, այլ նաև տարածաշրջանում անվտանգային միջավայրի համար: Վրաստանի իշխանությունները կորցնում են իրական վերահսկողությունն Աջարիայի նկատմամբ՝ այն աստիճանաբար «հանձնելով» Թուրքիային: Հետևաբար այստեղ կարող է ձևավորվել «արմատականության հարթակ»՝ հարակից տարածքներ

* Հոդվածը ներկայացվել է 14.02.2021թ., գրախոսվել՝ 18.02.2021թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.03.2021թ.:

³⁴⁴ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԳԱՎ հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող Համահայկական հիմնադրամի դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում:

անմիջական ներթափանցման հնարավորությամբ: Թուրքիայի և իսլամական տարբեր կապակերպությունների կողմից ակտիվորեն օգտագործվող Աջարիան կարող է որոշակի կարգացումների դեպքում վերածվել նաև Հայաստանի դեմ «ահաբեկչության օջախի»:

Ճայրահեղական սուլնի իսլամական գաղափարաբանության ծավալումը Վրաստանի ադրբեջանաբնակ շրջաններում հանգեցնում է շիայական ավանդական իսլամի նահանջին: Այս երևույթը, բնականաբար, ապրում է ոչ միայն տարածաշրջանի կրոնական քարտեզի վրա, այլև փոխում է առկա աշխարհահաղաբանական ուժային հարաբերակցությունը: Թուրքիան, օգտագործելով նաև իսլամական գործիքակազմը, հետևողականորեն դուրս է մղում Իրանին Վրաստանի էթնիկ ադրբեջանաբնակ շրջաններից՝ Հայաստանի շուրջ սեղմելով ծայրահեղ իսլամական արմատականության օղակը:

Հիմնաբառեր՝ Վրաստան, Պանկիսի կիրճ, Աջարիա, իսլամական արմատականություն, սալաֆիականություն, Իսլամական պետություն (ԻՊ):

Ներածություն

2020թ.-ի Արցախյան պատերազմի հետևանքով տարածաշրջանում սահմանների վերափոխմամբ պայմանավորված՝ աշխարհաբաղաբանական տեղաշարժերն ու ձևավորված անկայունությունն արժևորում են իսլամական գործոնի և դրա ծավալման հեռանկարների ուսումնասիրության կարևորությունը:

Հարավային Կովկասը մշտապես գտնվել է կրոնների ու քաղաքակրթությունների խաչմերուկում, որտեղ բախվում են ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ միջազգային դերակատարների աշխարհաբաղաբանական ու աշխարհատնտեսական շահերը, որոնց փոխակերպումներն ու վերադասավորումներն իրենց անմիջական ազդեցությունն են ունենում տարածաշրջանային ընդհանուր անվտանգային միջավայրի վրա:

Ակներև է, որ 2020 թ.-ի Արցախյան պատերազմի արդյունքում ադրբեջանական վերահսկողության տակ անցած շրջաններում Թուրքիայի՝ սուլնի ահաբեկչական տարրով (գերազանցապես թուրքմեններ) վերաբնակեցման շրջանառվող ծրագրերն էապես նպաստելու են տարբեր իսլամական ուժերի ու դերակատարների ակտիվացմանը՝ խաթարելով տարածաշրջանում առկա հավասարակշռությունը: Այս տեսանկյունից առանձնակի կարևորություն է ստանում տարածաշրջանի՝ տվյալ դեպքում Վրաստանի իսլամադավան համայնքների ուսումնասիրությունը, որոնք կարող են կամրջել ավանդական իսլամական կրոնամշակութային արժեհամակարգերը և դառնալ գործիք՝ ծայրահեղական իսլամի՝ տարածաշրջան ներթափանցման համար:

Հայաստանի սահմանակից չորս պետություններից երեքն իսլամադավան են՝ իրենց բնակչության բացարձակ մեծամասնությամբ: Միակ քրիստոնյա երկիրը Վրաստանն է, որտեղ իսլամը երկրորդ ամենատարածված կրոնն է³⁴⁵: Մուսուլմանական համայնքները Վրաստանում պարփակ ապրում են Պանկիսի կիրճում, Զվեմո Քարթլիի շրջանում և Աջարիայի Ինքնավար Հանրապետությունում: Կան նաև փոքր մուսուլմանական բնակավայրեր Կախեթիի, Զվարեթի, Թելավի և Սագարեջո վարչական շրջաններում (Էթնիկ ադրբեջանցիներ), ինչպես նաև Ճավկայի, Ջավախքի և Գուրիայի շրջաններում (Աջարիայից այստեղ հաստատվածներ և մխեթցի թուրքերի փոքր

³⁴⁵ 2014 թ.-ի պաշտոնական մարդահամարի համաձայն՝ Վրաստանում բնակվում է 400.000 մուսուլման, որը կազմում է երկրի բնակչության 10.7 %-ը: National statistics office of Georgia (Geostat), 2014 General Population Census Main Results General Information, http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf, 10.03.2021.

խմբեր)³⁴⁶: Թբիլիսիում բնակվում է մոտ 16.000 մուսուլման³⁴⁷: Ակնհայտ է, որ բացի Ջավախքից, մուսուլմանները գերակշիռ մեծամասնություն են կազմում Յայաստանի հետ սահմանակից բոլոր բնակավայրերում:

Պանկիսի կիրճի մուսուլմանական համայնքն «ավանդական իսլամի» և սալաֆիականության առանցքում

Պանկիսի կիրճում քիստերը³⁴⁸ սկսեցին հաստատվել դեռևս 1840-ական թվականներից և վրացական համայնքների հետ սոցիալ-տնտեսական սերտ շփման արդյունքում կարողացան ինտեգրվել տեղական միջավայրում՝ չնայած կրոնական տարբերակվածությանը: Քիստերը սուլնի իսլամի շաֆիայական մազհաբի՝ կրոնաիրավական դպրոցի հետևորդներ են: 2014 թ.-ի պաշտոնական մարդահամարի համաձայն՝ Վրաստանում էթնիկ քիստերի թիվը 5700 է³⁴⁹: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների տվյալների համաձայն՝ Պանկիսի կիրճում բնակվում է նաև 230 չեչեն, որոնք երկրում հաստատվել են դեռևս 1990-ականներին³⁵⁰: Վերջիններս թեև փախստականի կարգավիճակ ունեն, այնուամենայնիվ բավական լավ ինտեգրված են տեղի քիստ բնակչության շրջանում³⁵¹:

Քիստական համայնքի մեկուսացումը վրացական միջավայրից սկսվեց երկրի անկախացումից հետո: Խորհրդային Միության կազմալուծման, աթեիզմի ու կոմունիստական գաղափարախոսության քայքայման արդյունքում առաջացած «գաղափարական վակուումը»³⁵² խորհրդային ժողովուրդներին և ազգություններին կանգեցրեց ազգային ու էթնոդավանական ինքնությունների փնտրտուքի առաջ³⁵³: Վրաստանում կրոնական ինքնությունների նկատմամբ հետաքրքրությունը կտրուկ վերելք ապրեց. հետզհետե ուղղափառ քրիստոնեությունը դարձավ վրաց ազգայնական ինքնության ու գաղափարախոսության կարևոր բաղադրիչը: Ի հակադրություն՝ մուսուլմանները սկսեցին ինտեգրվել ինչպես իսլամական տարբեր երկրներում գործող,

³⁴⁶ **Kahraman A.**, Azeris and Muslim Ajarians in Georgia: The Swing between Tolerance and Alienation.” Nationalities Papers, vol. 49:2, 2020, p. 309, Mikadze E., “L’islam en Ge’orgie”, Me’moire de DEA, IEP de Paris, 1995, Mikadze E., “L’islam en Adjarie: Trajectoire historique et implications contemporaines”, Cahiers d’Etudessur la Me’diterrane’e Orientale et le Monde Turco–Iranien, No 27, 1999, pp. 241–261.

³⁴⁷ **Сихарулидзе А., Урушадзе М.**, Ислам в Грузии и политика интеграции, Пути к миру и безопасности, 2016. № 2(51), С. 72. DOI: 10.20542/2307-1494-2016-2-71-86.

³⁴⁸ Քիստերը չեչենական էթնիկ ենթախումբ են, Վրաստանում ապրում են Պանկիսի կիրճում՝ Կախետե շրջանի Ախմեթ համայնքում: National statistics office of Georgia (Geostat), 2014 General Population Census Main Results General Information, http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf. (10.03.2021). Վրաստանում քիստական համայնքի մասին մանրամասն տե՛ս <https://osgf.ge/wp-content/uploads/2019/05/Analytical-Report-ISSA-ARM.pdf>

³⁴⁹ National statistics office of Georgia (Geostat), 2014, General Population Census Main Results General Information, http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf, (13.03.2021).

³⁵⁰ 2002 թ-ի մարդահամարի տվյալներում Կիրճի քիստերի թիվը 7110 է, չեչեններինը՝ 1271, ինչը վկայում է արտագաղթի մեծ տեմպի մասին, **Искандарян А.**, Локальный очаг джихадизма в условиях расколотои исламской общины Грузии, Исламские радикальные движения на политической карте современного мира, Выпуск 2, Северный и Южный Кавказ, от. ред. Саватеев А., Нефьяшева Н., Кисриев Э., М. 2017, С. 522

³⁵¹ Islam in Georgia: Policy and integration, Research report, Caucasian House, The Center of cultural relations, Tbilisi, 2016, p. 16

³⁵² **Huntington S. P.**, The Clash of Civilizations Remaking of World Order, 1997. New York, Simon and Schuster, p. 96.

³⁵³ **Agadjanian A.**, Revising Pandora's Gifts: Religious and National Identity in the Post-Soviet Societal Fabric, Europe-Asia Studies, 2001,53 (3), 473-488, p. 474.

այնպես էլ վերազգային իսլամական կառույցներին՝ դառնալով արտաքին ազդեցության հնարավոր թիրախ:

1990-ական թվականներին Վրաստանում տիրող քաղաքական, տնտեսական ու սոցիալական ծանր իրավիճակը Պանկիսի կիրճում կրկնապատկվեց նաև կենտրոնական ու տեղական իշխանությունների շրջանում կոռուպցիայի լայն տարածմամբ: Ըստ որոշ հետազոտողների՝ Չեչնիայում զինված հակամարտությունը դարձավ քիստերի՝ վրացական հասարակությունից մեկուսացման հիմնական պատճառներից մեկը³⁵⁴: Տարբեր աղբյուրների համաձայն՝ Չեչենական առաջին և երկրորդ պատերազմների արդյունքում հազարավոր չեչեն փախստականներ հաստատվեցին Պանկիսի կիրճում, ինչն էականորեն փոխեց երկրամասի սոցիալական պատկերը³⁵⁵: Այստեղ հաստատվեցին նաև զինված խմբավորումներ, որոնք պարբերաբար անցնում էին Վրաստանի սահմանը՝ ընտանիքներին այցելելու, անհրաժեշտ նյութական ու մնդային պաշարներ ձեռք բերելու և բուժում ստանալու նպատակով³⁵⁶: Չուզահեռաբար Կիրճ ներթափանցեց սուլնի իսլամի սալաֆիական ուղղությունը³⁵⁷: Սոցիալական ինտեգրման, մասնագիտական կայացման ու առաջխաղացման հնարավորությունների սակավությունը, երկրում կրթության ցածր որակը, ինչպես նաև մեկուսացվածությունը Վրաստանի այլ շրջաններից ստիպեցին տեղացի երիտասարդներին հակվել դեպի սալաֆիական իսլամը՝ որպես ինքնադրսևորման ու ինքնարտահայտման հնարավոր միջոց:

Հյուսիսային Կովկասում պատերազմական իրողություններով պայմանավորված՝ Վրաստանի կառավարությունը բախվեց նաև Պանկիսում անվտանգային իրավիճակի սրմանը: 2000-ական թվականներից Վրաստանի կառավարությունը լայնածավալ միջոցառումներ սկսեց իրականացնել կիրճում իրավիճակը վերահսկողության տակ առնելու ուղղությամբ: Ռուսաստանի Դաշնությունը ևս ընդգծված կոշտ դիրքորոշում որդեգրեց Պանկիսի կիրճի գործընթացների նկատմամբ՝ դրանք դիտարկելով բացառապես իր անվտանգության և հակաահաբեկչական գործողությունների առանցքում:

Մինչև 2000-ական թվականները Պանկիսի կիրճը վերահսկողությունից դուրս տարածք էր, որտեղ անարգել գործում էին հանցագործ զինյալ խմբավորումներ, որոնցից ամենահայտնին Ռուսլան Գելաևի³⁵⁸ ջոկատն էր. կիրճն այդ տարիներին ասոցացվում էր երեխաների առևանգման, թմրանյութերի, զենք-զինամթերքի առքուվաճառքի և այլ հանցագործությունների հետ³⁵⁹: 2002 թ.-ին վրացական իշխանությունները սկսեցին հետզհետե վերահսկել Կիրճի անվտանգային իրավիճակը՝ երկրից վտարելով անօրինական զինյալ խմբերին և հանցագործ տարրերին³⁶⁰: Սալաֆիականությանը հարող շրջանակները, սակայն, մնացին ու փորձեցին համակեցության ուղիներ գտնել Վրաստանի կառավարության վերահսկողության ներքո:

³⁵⁴ **Hahn G. M.**, The Caucasus Emirate Mujahedin: Global Jihadism in Russia's North Caucasus and Beyond, 2014, p. 33.

³⁵⁵ **Shultz R. H.**, Dew Andrea J., Insurgents, Terrorists, and Militias: The Warriors of Contemporary Combat, 2006, p. 144.

³⁵⁶ Նույն տեղում:

³⁵⁷ **Gogvadze G., Kapanadze S.**, Daesh and Challenges Facing Georgia, Georgia's Reforms Associates (GRASS) Policy Document, p. 10.

³⁵⁸ **Sageman M., Hutzley J. D.**, and Unmasking Terror, A Global Review of Terrorist Activities, Volume 3, 2007, p. 332.

³⁵⁹ Beyond al-Qaeda. The Global Jihadist Movement, Editors: Rabasa A., Chalk P., Cragin K., Daly A. S., RAND Corporation, Part 1, 2006, p. 109.

³⁶⁰ **Ozeren S.**, Understanding Terrorism: Analysis of Sociological and Psychological Aspects, (NATO Security Through Science Series E: Human and Societal), 2007, p. 57.

2015 թ.-ից Վրաստանի կրթության և գիտության նախարարությունը տարեկան 14 անվճար տեղ է հատկացնում Պանկիսի քիստ երիտասարդներին³⁶¹: Այս ծրագիրը նաև նպատակ է հետապնդում լուծել երիտասարդների զբաղվածության, վրաց հասարակության մեջ նրանց ինտեգրման ու գաղափարական կողմնորոշման խնդիրները: Վրացերենը կիրճի բոլոր դպրոցներում կրթության միակ պաշտոնական լեզուն է³⁶²:

Մինչդեռ բարձրագույն կրթությամբ երիտասարդներին աշխատանքով ապահովումը շարունակում է Պանկիսում լրջագույն խնդիր մնալ՝ պարբերական արտագաղթի պատճառ դառնալով: Երիտասարդ քիստերը աշխատանք գտնելու նպատակով մեկնում են Ռուսաստանի Դաշնություն՝ մասնավորապես Չեչնիա³⁶³ և Թուրքիա: ԵՄ երկրներում աշխատանքային ներգաղթյալների թվաքանակն ավելի ցածր է: Անդրադառնելով քիստերի կրոնական նախապատվությանը՝ նշենք, որ երիտասարդների 70–75 տոկոսը (մինչև 35 տարեկան) հարում է սալաֆիականությանը, իսկ համայնքի ավելի տարեց անդամները՝ «ավանդական իսլամին»³⁶⁴: Կիրճում «ավանդական իսլամին» հարող համայնքը 5 մզկիթ (որոնցից սակայն պաշտոնապես գրացված է միայն Դուկիսի գյուղի մզկիթը) և 7 կրոնական դպրոց (մադրասա) ունի, որոնց բնականոն գործունեությունը համակարգում և հոգևորականներին ամսական աշխատավարձ է վճարում Վրաստանի Մուսուլմանների հոգևոր վարչությունը³⁶⁵: Սալաֆիական իսլամի հետևորդները Կիրճում իրենց առանձին 7 մզկիթն ու աղոթատունն ունեն³⁶⁶: Փաստենք, որ սալաֆիական միաբանությունները չեն ճանաչում այդ վարչության գործառույթները և կրոնական ծեսերն անցկացնում են իրենց արտաքին հովանավորների աջակցությամբ: Չեռագոտությունները ցույց են տալիս, որ «ավանդական իսլամի» հետևորդները փորձում են պայքարել Կիրճում սալաֆիականության տարածման դեմ՝ հիմնավորելով, որ այն կարող է հանգեցնել շրջանի հետագա արաբականացմանն ու քիստ-չեչենական ավանդույթների ու արժեքների վերացմանը: Այդ մտահոգությունների նախադրյալներն արդեն իսկ առկա են համայնքում. քիստ սալաֆիականները, հարելով սուֆիական միաբանության Նակշբանդի և Կադիրիյա տարիկաթների, հետևողականորեն փորձում են «ավանդական իսլամի» հետևորդներին բերել դեպի «անաղարտ իսլամ», ստիպել նրանց հրաժարվել քիստ-չեչենական կրոնական առանձնահատկություններից և ավանդական

³⁶¹ 2016 թ.-ի տվյալներով՝ Պանկիսի կիրճից 80 և ավելի ուսանողներ բարձրագույն կրթություն էին ստանում երկրի տարբեր ուսումնական հաստատություններում: Sikharulidze A.I., Urushadze M., Khmaladze G., Chichinadze R., Islam in Georgia: Policy and Integration: Research report, Tbilisi 2016, p. 16

³⁶² Լույս տեղում:

³⁶³ Որոշ տվյալներով 1200 քիստ բնակվում է Չեչնիայում և Ռուսաստանի քաղաքացիություն ունի: Նրանք բավականին լավ ինտեգրված են չեչեն հասարակությունում, սակայն սերտորեն կապված են Վրաստանի իրենց համայնքի հետ: Сихарулидзе А., Урушадзе М., Хмаладзе Г., Чичинадзе Р., *ևլվ աշխ.*, էջ 17:

³⁶⁴ Yearbook of Muslims in Europe, Editors: Scharbrodt O., Akgönül S., Alibašić A., Nielsen J., and Raciuc E., Volume 6, Brill, 2014, p. 251

³⁶⁵ Վարչությունը հիմնադրվել է 2011 թ.-ին: Նպատակն է համակարգել Վրաստանի շիա և սուննի իսլամադավան համայնքների գործունեությունը, հետամուտ լինել դրանց շահերի պաշտպանությանն ու սոցիալ-կենցաղային խնդիրների լուծմանը: Սակայն վերջին շրջանում բազմաթիվ են հրապարակումներն այն մասին, որ Վարչությունը գործում է հիմնականում պետության հետ համաձայնեցված և ուղղորդված: Урушадзе М., Клиффорд Б., Управление мусульман Грузии должно представлять интересы жителей, а не правительства, <https://oc-media.org/ru/mneniya/upravlenie-musulman-gruzii-dolzno-predstavlyat-interesy-zhiteleyo-a-ne-pravitelstva/>, (22. 03. 2017)

³⁶⁶ Yearbook of Muslims in Europe, Editors: Scharbrodt O., Akgönül S., Alibašić A., Nielsen J., and Raciuc E. Volume 6, Brill, 2014, p. 251

սովորույթներից՝ դրանք փոխարինելով շարիաթի օրենքներով³⁶⁷: Սալաֆիականները պնդում են, որ Պանկիսի կիրճի «ավանդական իսլամը» հիմնված է Յուսուֆային Կովկասի ավանդույթների ու սովորույթների վրա. այն լիովին տարանջատվել է Ղուրանի վրա հիմնված «անաղարտ» ու «իրական» իսլամից: Ավելին՝ նրանք նշում են, որ արաբերենին չտիրապետող անձինք չեն կարող իսլամ քարոզել՝ երևույթ, որ տարածված է կիրճի «ավանդական իսլամի» հետևորդների շրջանում: Այս իրողությունները հետզհետե կհանգեցնեն քիստ հանրույթի «արաբականացմանը»³⁶⁸:

Հակասություններն իսլամական ուղղությունների հետևորդների միջև ավելի են խորանում նաև Կրաստանի իշխանությունների երկբևեռ քաղաքականության արդյունքում: Մ. Սաակաշվիլիի կառավարությունը փորձում էր Կիրճում իրավիճակը վերահսկելի պահել՝ սերտորեն համագործակցելով սալաֆիականների հետ, ինչը հանգեցրեց «ավանդական իսլամի» դիրքերի թուլացմանը: Ի հակադրություն՝ ներկա իշխանությունները գրեթե չեն շփվում Կիրճի սալաֆիական շրջանակների հետ՝ աշխատելով հիմնականում «ավանդական իսլամի» հետևորդների հետ³⁶⁹:

Սալաֆիականության ծավալումը կիրճում պայմանավորված է ոչ միայն արտաքին գործոններով, այլ նաև «ավանդական իսլամի» թույլ դրսևորվածությամբ: Ավանդական իսլամական հոգևորականների կրթական շեմն ու հմտությունները ցածր մակարդակի վրա են. շատ հաճախ մզկիթներում իմամներ են դառնում կրոնական կրթություն չստացած անձինք³⁷⁰: «Ավանդական իսլամի» ներկայացուցիչները չեն կարող համեմատվել սալաֆի քարոզիչների հետ, որոնք գերազանց կրոնական կրթություն են ստանում արաբական երկրներում: Կրաստանի Մուսուլմանների հոգևոր վարչությունը չի կարողանում արդյունավետորեն լուծել այս խնդիրը՝ մասամբ նաև երկրում համարժեք կրոնական կրթության բացակայության պատճառով: Քիստական համայնքի Ավագների խորհրդի ավանդական ինստիտուտը տարիներ շարունակ գործում էր որպես ոչ պաշտոնական գործադիր և դատական իշխանություն՝ ըստ շարիաթի և չեչենական ավանդույթների, ներքին գաղափարական հակասությունների պատճառով թուլացած և արժեզրկված է³⁷¹: Պետական կառավարման ուժեղացման ու սալաֆիականության ծավալման արդյունքում Ավագների խորհուրդը կորցրել է երբեմնի հեղինակությունն ու գործառնությունների կարևորությունը:

Սալաֆիական գաղափարների տարածումը Կրաստանում զուգորդվեց ծայրահեղական իսլամականության ներթափանցմամբ: Մինչ Սիրիական ճգնաժամը թվում էր, թե արմատական սալաֆիականներն առանձնակի ակտիվ չեն, սակայն տանյակ երիտասարդ (մինչև 25 տարեկան)³⁷², նույնիսկ դեռահաս (Մ. Կուշտանիշվիլի,

³⁶⁷ **Sanikidze G.**, Islamic Resurgence in the Modern Caucasian Region: "Global" and "Local" Islam in the Pankisi Gorge, Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia, Ed. by U. Tomohiko, Slavic Eurasian Studies, No.14, pp. 271-272, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no14_ses/contents.html, 13.03.2021.

³⁶⁸ **Matteo Z., Cassano E.**, Pankisi, the land of the offspring. 17/10/2016. <https://www.balcanicaucasio.org/eng/Areas/Georgia/Pankisi-the-land-of-the-offspring-174711>, 28.02.2021.

³⁶⁹ 2016 թ.-ին Կրաստանի պաշտպանության նախարար Թինա Խիդաշելիին Պանկիսի կիրճ իր այցի ժամանակ հրաժարվեց ընդունել սալաֆիական առաջնորդներին՝ հանդիպելով միայն «ավանդական իսլամի» ներկայացուցիչների հետ: Տե՛ս Islam in Georgia: Policy and integration, p. 16

³⁷⁰ Interview with Mamuka Areshidze. "ISIS" Caucasus Wilayat is fairly dangerous, as fighters that previously went to Syria will stay here and operate in situ." Kviris Palitra. 25 June 2015. See full interview: <http://www.kvirispalitra.ge/politic/25595-qisis-is-kavkasiis-vilaiethi-me>, 13.03.2021.

³⁷¹ YearBook of Muslims in Europe, Editors: Scharbrodt O., Akgönül S., Alibašić A., Nielsen J., and Raciuc E. Volume 7, 2015, p. 254.

³⁷² **Gogvadze G.**, Propaganda of the Islamic Caliphate and the Methods of Recruitment of Georgian Citizens, 2017, p. 8.

Ռ. Բազակաշվիլի, որոնք զոհվեցին Սիրիայում³⁷³) մուսուլմանների անդամակցումն ԻՊ-ին, Պանկիսի իմամի ձերբակալությունը, ով մեղադրվեց ահաբեկչական գաղափարախոսություն տարածելու և զինյալ խմբավորումներին աջակցելու մեջ³⁷⁴, փաստում են, որ կիրճում հետևողական քարոզչական աշխատանքներ են տարվել: Կիրճի Ավագների խորհրդի ներկայացուցիչ Խ. Խանգոշվիլին վկայում է, որ սալաֆիականներն ակտիվորեն աշխատում էին դեռահասների ու դպրոցականների հետ³⁷⁵: Ակտիվ քարոզչության արդյունքում դեռահասները, որոնք հեշտությամբ ընկալում էին սալաֆիական գաղափարները, եռանդուն անդամագրվում էին արմատական շրջանակներին:

Այդուհանդերձ հետազոտությունները փաստում են, որ Վրաստանում սալաֆիականության հետևորդներն ունեն հավատքի ազատություն, աղոթում են իրենց մզկիթներում, ուսանում են կրոնական դպրոցներում: Սալաֆիականներն ինքնուրույն են համակարգում իրենց վարչակազմակերպչական գործունեությունը՝ փորձելով համայնքը հնարավորինս տարանջատել ու հեռու պահել Իսլամական պետության ներգործությունից և հավաստում են, որ հետևողական են Կիրճի երիտասարդներին ԻՊ գաղափարական ազդեցությունից զերծ պահելու համար: Նշվում է նաև, որ ԻՊ խմբավորումների զինյալ ահաբեկիչների մեջ Պանկիսի կիրճի սալաֆիական համայնքի ներկայացուցիչների թիվը խիստ սահմանափակ է և չի արտահայտում սալաֆիական համայնքի ու ղեկավարների դիրքորոշումը: Սալաֆիականները փորձում են չհակադրվել Վրաստանի իշխանություններին և ընդհանուր առմամբ պատրաստակամ են՝ աշխատելու պետական կառույցների հետ:

Պանկիսի կիրճում իսլամական արմատականության ծավալման ներքին պատճառներից են նաև չզարգացած ենթակառուցվածքները, իշխանությունների կողմից նախընտրական խոստումների չիրագործումը և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պասիվ գործունեությունը, ինչը չի նպաստում համայնքի ինտեգրմանը վրացական հասարակությանը, խորացնում է մեկուսացվածությունը և գաղափարական տարանջատվածությունը: Համայնքում առկա ներքին կրոնական հակասությունները և սաստակցում են այս իրողությունները: Շատ հաճախ տեղացի մուսուլմանների խնդիրներն ուղղակիորեն անտեսվում են կենտրոնական իշխանությունների կողմից՝ առաջ բերելով վերջիններիս դժգոհությունը և մղելով նրանց այդ խնդիրների լուծման այլ արտաքին հովանավորներ ու միջոցներ փնտրելուն:

«Իսլամի վերածնունդ» Աջարիայում. արտաքին ներգործություն և արմատականության դրսևորումներ

Աջարիայի Ինքնավար Հանրապետությունը Վրաստանի միակ երկրամասն է, որտեղ իսլամադավան հիմնական բնակչությունն էթնիկ վրացիներ են՝ մեծամասնությամբ սուննի հանաֆիական մազհաբի՝ կրոնաիրավական դպրոցի հետևորդներ³⁷⁶: Աջարիայի իսլամադավան համայնքն ադրբեջանականից հետո երկրորդ ամենամեծ մուսուլմանական համայնքն է Վրաստանում, որը պարփակ բնակվում է

³⁷³ 18-year-old Muslim Kushtanashvili Died in Syria, 02/10/2017. <https://radioway.ge/news/people/item/538-siriashi-18-xlis-muslim-kushtanashvili-daigupa>, 13.03.2021.

³⁷⁴ Имам из Панкисского ущелья получил в Грузии 14 лет за вербовку для ИГ 07.03.2016, https://www.bbc.com/russian/international/2016/03/160307_georgia_syria_recruiting_sentence, 13.03.2021.

³⁷⁵ Khangoshvili Kh., The Customs and Traditions of Kists, 2015, p. 10.

³⁷⁶ Ըստ 2014 թ. պաշտոնական մարդահամարի՝ շրջանն ունի 333 953 բնակիչ, որի 132 852-ը կամ 39,6% իսլամադավան է, National statistics office of Georgia (Geostat), 2014 General Population Census Main Results General Information, http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf, 21/02/2021:

Բաթումում, Խուլո, Քեդա, Խելվաչաուր, Շուախևի, Քոբուլեթի շրջաններում, ինչպես նաև հարևան Գուրիա և Ջավախքի մարզերում³⁷⁷:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Թուրքիան փորձեց ակտիվացնել իր ներկայությունը Վրաստանում, ինչն այդ ժամանակ միանշանակ չընկալվեց թե՛ իշխանությունների, թե՛ նորահայտ ազգայնականների և թե՛ մտավորականների շրջանում: Թուրքիայի կողմից տնտեսական ներթափանցման փորձերն այդ տարիներին լուրջ խոչընդոտների բախվեցին՝ արմատական իսլամի ներթափանցման և թուրք գավթիչների հնարավոր վերադարձի սպառնալիքի հիմնավորմամբ: Թուրքիայից հնարավոր վտանգները կանխելու համար նորանկախ Վրաստանի իշխանությունները և Վրաց ուղղափառ եկեղեցին Աջարիայում սաստկացրին ազգայնական ու քրիստոնեական ինքնության գաղափարաբանությունը՝ խթանելով ու խրախուսելով դավանափոխության գործընթացը:

Այդուհանդերձ Թուրքիայի անմիջական ներգրավվածությամբ հնարավոր եղավ մուսուլման աջարների շրջանում կրոնական զարթոնք առաջացնել և համայնքը վերահստեգրել իսլամական համայնքին (ուժմային): Կապեր հաստատվեցին Թուրքիայի և այլ երկրների իսլամական կառույցների միջև, որոնք համակարգում էր Բաթումի մուֆթիաթը՝ իրականացնելով մզկիթների ու մադրասաների վերակառուցում ու վերաբացում, աջար երիտասարդների կրոնական կրթության կազմակերպում ու ֆինանսավորում, իսլամական գրականության տարածում և ինքնության վերաարժևորման ծրագրեր: 1992 թ.-ին 50 մուսուլման աջարների մասնակցությունը Մաքբայում Հաջին սկզբնավորեց «Իսլամական վերածնունդ» Աջարիայում³⁷⁸:

Եթե սալաֆիականության տարածումը Պանկիսում պայմանավորված էր Հյուսիսային Կովկասի պատերազմական իրողություններով, ապա Աջարիայում դրա տարածման սկզբնաղբյուր դարձան արտերկրում կրթություն ստացած երիտասարդները:

Մինչև 2016 թ.-ը Աջարիայում սալաֆիականության մոտ 70 հետևորդ կար³⁷⁹: Ի տարբերություն Պանկիսի կիրճի՝ նրանց չի հաջողվել ձևավորել միասնական համայնք, քանի որ տարրալուծված են ինքնավար հանրապետության տարբեր բնակավայրերում: Այդ է պատճառը, որ նրանք էական գաղափարական ու քարոզչական ազդեցություն չունեն հասարակության վրա: Այդուհանդերձ Աջարիայում Վրաց ուղղափառ եկեղեցու և իշխանությունների վերաքրիստոնեցմանը միտված գործողություններն իրապես խթանում են աջար մուսուլմանների շրջանում իսլամական արմատականության տարածմանը:

Երկուստեք ծայրահեղական մոտեցումներն ու առճակատումն ավելի խորացան Բաթումում երկրորդ մզկիթի կառուցման և այլ բնակավայրերում արդեն գոյություն ունեցող մզկիթներին միևնույն ժամանակ ավելացնելով՝ մուսուլմանների պահանջների արդյունքում: Օգտվելով համացանցի ընձեռած հնարավորություններից՝ մուսուլման վրացիները տասնյակ էջեր են ստեղծել տարբեր սոցիալական հարթակներում և բավականին ագրեսիվ ծայրահեղական կրոնաքաղաքական քարոզչություն են տարածում³⁸⁰, ընգծված իսլամաֆոբիա ձևավորելով վրացական հասարակության

³⁷⁷ **Kahraman A.**, Azeris and Muslim Ajarians in Georgia: The Swing between Tolerance and Alienation. Nationalities Papers, p. 309.

³⁷⁸ **Pelkmans M.**, Religion, Nation and State in Georgia: Christian Expansion in Muslim Ajaria, Journal of Muslim Minority Affairs, 2002, 22 (2), 251-273, p. 262.

³⁷⁹ **Sikharulidze A.I**, Urushadze M, Khmaladze G., Chichinadze R Islam in Georgia: Policy and Integration: Research report, Tbilisi 2016, p.24

³⁸⁰ «Ես սիրում եմ իսլամը», «Ղուրանը վրացերեն», «Ղուրանի նշանակությունը վրացերենով», «Իսլամի հետքերով», «Մուսուլման վրացիներ», «Ես վրացի մուսուլման եմ» «Իսլամի դպրոց», «Հադիս-Վրաստան», «Վրաստանը և իսլամը», «Վրաստանի մուսուլմանների միությունը», «Ես հավատում եմ ճշմարտությանը» տարբեր սոցիալական հարթակների այս խմբերը 2011-2017

շրջանում: 2015 թ.-ի նոյեմբերի 23-ին համացանցում հայտնվեց «Վրացիներին ուղղված հաղորդագրություն» անվամբ տեսաֆիլմը³⁸¹, որում Իսլամական պետության աջար իմամ 22-ամյա Խվիչա Գոբաձեն (2016թ. -ին սպանվեց Սիրիայում) վրացի այլ արմատականների հետ սպառնում էր Վրաստանին³⁸²: Սպառնալիքներով մի քանի տեսանյութեր տարածեց նաև Թամազ Չազալիձեն (Ահմեդ ալ-Ջուրջի)³⁸³: Վերջինս սոցիալական ցանցերից մեկում տեղադրել էր կոչ Մուվահիդ Մուվահիդի անունից և առաջարկել էր իրեն ուղարկել «Իսլամի թշնամիների» ամբողջական անունները, նկարներն ու հասցեները³⁸⁴:

Նույն թվականին ընտանիքի հետ Սիրիայի ահաբեկիչներին միացավ Ծալկայի աջար իմամ Մերման Պայչաձեն, որ սերտ կապեր ուներ վերոնշյալ Թ. Չազալիձեի հետ, որ հերթական մյուս տեսանյութում սպառնում էր. «Ալլահի անունով երդվում եմ, որ դուք անհավատներ ձեր կեղտոտ արյունով պատասխան կտաք ամեն ինչի համար»: Տեսանյութը բավականին լայն արձագանք ունեցավ ինչպես Վրաստանում, այնպես էլ միջազգային լրատվամիջոցներում³⁸⁵:

Դժվար է ասել, թե Սիրիայում ու Իրաքում ահաբեկչական գործողություններին Աջարիայից որքան մուտուլման է մասնակցում: Շատերը ԻՊ-ին միանում են Թուրքիայից, որտեղ մեկնել էին սեզոնային կամ մշտական աշխատանքի: Այս իրողություններն առաջին հերթին վտանգավոր են Վրաստանի համար, որի իշխանություններն աստիճանաբար կորցնում են իրական վերահսկողությունն Աջարիայի նկատմամբ՝ այն աստիճանաբար «հանձնելով» Թուրքիային: Այստեղ կարող է ձևավորվել «արմատականության հարթակ»՝ հարակից տարածքներ անմիջական ներթափանցման հնարավորությամբ: Թուրքիայի և իսլամական տարբեր կազմակերպությունների կողմից ակտիվորեն օգտագործվող Աջարիան կարող է որոշակի զարգացումների դեպքում վերածվել նաև Հայաստանի դեմ «ահաբեկչության օջախի»:

Վրաստանում իսլամական արմատականության զարգացման առանձնահատկությունները և արդի մարտահրավերները

Կովկասի ներառմամբ Իսլամական խալիֆայության ստեղծման տեսլականը լայն տարածում ունի նույնիսկ Վրաստանի մուսուլմանների այն շրջանակներում, որոնք ուղղակիորեն ներգրավված չեն ահաբեկչական կազմակերպությունների գործունեության մեջ: Իսլամիստները խալիֆայությունը ներկայացնում են որպես մուսուլմանների իրավունքների պաշտպանության միակ հնարավոր ձևաչափ և առաջ են

թթ.-ին առավել տարածվածներն էին աջար մուսուլմանների շրջանում՝ լքված իսլամական քարոզչությամբ և ծայրեղեղ անհանդուրժողականությամբ: **Асланидзе А.**, К вопросу активизации ислама в Аджарии; Ислам и тюркский мир. проблемы образования, языка, литературы, истории и религии. <https://core.ac.uk/download/pdf/197411088.pdf>.

³⁸¹ "ISIS Threatens Georgia in New Video". 24.11.2015. <http://dfwatch.net/isis-threatens-georgia-in-new-video-39060>, 10.03.2021.

³⁸² Նույն տեղում:

³⁸³ **Chagalidze T.**, "You Will Beg on Your Knees!"—Radical Islamist from Batumi Threatens Georgian Christians. 13.01.2015. <https://www.georgianjournal.ge/society/29310-qyou-will-beg-on-your-kneesq-radical-islamist-from-batumi-threatens-georgian-christians.html>, 13.03.2021.

³⁸⁴ "Send Us Photos, Names and Addresses of the People Who Are Enemies of Islam"—ISIS's New Threat to Georgia? 19.09.2016, (In Georgian). <http://www.kvirispalitra.ge/versia/31526-qmogvatsodeth-mtrebis-misamarthebiq.html>, 13.03.2021.

³⁸⁵ **Крикорян О. Д.**, Идентификация угрозы Исламского государства для Грузии, 08.02.2016, <https://iwpr.net/ru/global-voices/identifikaciya-ugrozy-islamskogo-gosudarstva-dlya-gruzii>, 11.03.2021.

տանում այն գաղափարը, որ իսլամական իրական բարբերը հնարավոր են միայն խալիֆայության կազմում³⁸⁶:

Արմատական քարոզիչներն ուղղակիորեն քաջալերում են Վրաստանի քաղաքացիների ներգրավումը սիրիական ահաբեկչական խմբավորումներում՝ նրանց անվանելով «հավատքի և արդարության մարտիկներ», որոնք պատրաստ են զոհվել հանուն սրբազան պատերազմի՝ ջիհադի:

Իսլամիստների կողմից Վրաստանի տարածքը որպես տարանցիկ, Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից Թուրքիա, ապա՝ Սիրիա³⁸⁷ օգտագործումը նույնպես լրջագույն սպառնալիք է տարածաշրջանի անվտանգային միջավայրի համար: Ռուսաստանի Դաշնությունը, պարբերաբար օգտագործելով Վրաստանում իսլամական արմատականության ծավալման վտանգը, մեղադրելով պաշտոնական Թբիլիսիին ահաբեկիչներին ապաստան ու տարանցիկ ուղի տրամադրելու մեջ³⁸⁸, դիվանագիտական ճնշումներ է կիրառում վերջինիս նկատմամբ³⁸⁹: Ռուսական հատուկ ծառայությունները և արտաքին գերատեսչությունների ներկայացուցիչները բազմիցս խոսել են Պանկիսի կիրճից հնարավոր ահաբեկչական վտանգների տարածման մասին³⁹⁰:

Այդուհանդերձ Մերձավոր Արևելքում ԻՊ դիրքերի թուլացումից հետո վտանգ կար, որ Վրաստանից մեկնած ահաբեկիչները կարող են վերադառնալ և հաստատվել այդտեղ: Վրաստանը, լինելով հակաահաբեկչական տարբեր կոալիցիաների անդամ, գտնվում է նաև ահաբեկչական կազմակերպությունների հարձակման թիրախում՝ համացանցում պարբերաբար տարածվող սպառնալիքներով³⁹¹:

Սիրիայի և Իրաքի ահաբեկչական գործընթացների ազդակները Վրաստանում արտացոլվեցին, երբ 2013 թ.-ի սեպտեմբերի 13-ին Վրաստանի Ներքին գործերի նախարարությունը հայտարարություն տարածեց Փրիուզ Ցուլուկիձեի, Թեմուր Բախունտարիձեի և Էթնիկ չեչեն Ռուսաստանի քաղաքացի Ցուսուպ Լականի ձերբակալության մասին: Ցուլուկիձեն, Բախունտարիձեի և Լականի աջակցությամբ պլանավորել էր օտարերկրացի զինյալին անօրինաբար Վրաստանի սահմանով անցկացնել Թուրքիա: Լականը, սահմանային անցակետում անձը հաստատող փաստաթղթի ներկայացման պահանջին ի պատասխան՝ կրակեց ոստիկանների ուղղությամբ³⁹²: Ձերբակալությունից հետո հաստատվեց նրանց անդամակցությունը ԻՊ-ին³⁹³:

³⁸⁶ **Omsarashvili G.**, Radical Islamism in Georgia, Philosophy Study, February 2018, Vol. 8, No. 2, pp. 78-86.

³⁸⁷ **Gunaratna R., Kam S.**, Handbook of Terrorism in the Asia-Pacific. Imperial Collage Press, 2016, p. 446. Այս մասին 2016 թ.-ին հաղորդում էր թուրքական Միլլիթթ պարբերականը՝ հղում կատարելով հատուկ ծառայություններին. "ISIL Transfers Suicide Bombers from Syria to Europe through Azerbaijan, Cyprus, Georgia: Report". 11.07.2016. <https://www.hurriyetdailynews.com/isil-transfers-suicide-bombers-from-syria-to-europe-through-azerbaijan-cyprus-georgia-report-101451>, 13.03.2021.

³⁸⁸ Roots of Violent Radicalization: Nineteenth Report of Session 2010-2012, Volume I. Great Britain: Parliament: House of Commons: Home Affairs Committee, 2012, p. 127.

³⁸⁹ **Fawn R.**, Realignment in Russian Foreign Policy, 2005, p. 140.

³⁹⁰ Russia: ISIL Training Base Located in Georgia's Pankisi. 26.01.2016., <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/russia-isil-training-base-georgia-pankisi-160126131853851.html>, 13.03.2021.

³⁹¹ Islamic Caliphate Threatens Georgia as well. 16.11.2015, <https://www.amerikiskhama.com/a/islamic-state-threatens-georgia-too/3059802.html>, 13.03.2021.

³⁹² "Russian Prosecutor Asks Georgia to Extradite Murder Suspect." 05.11.2013., <http://dfwatch.net/russian-prosecutor-asks-georgia-to-extradite-murder-suspect-80138-23894>, 13.03.2021.

³⁹³ Նույն տեղում:

ԻՊ աջակից վրացի ծայրահեղականներն ակտիվ գործունեություն են ծավալում Վրաստանի համացանցային տիրույթում. ստեղծել է խալիֆայության վրացական տեղեկատվական կայք՝ <https://xalifati.wordpress.com> և, ինչպես արդեն նշել ենք, բաց ու փակ խմբեր սոցիալական տարբեր հարթակներում: Երբ արմատականների գործունեությունը տեղափոխվեց հիմնականում համացանցային տիրույթ, նրանց նկատմամբ Վրաստանի Հակահարեկչական կենտրոնի հսկողությունը խստացվեց:

2015 թ.-ի դեկտեմբերին Հակահարեկչական կենտրոնը իրականացրած հետախուզական աշխատանքների արդյունքում Պանկիսի կիրճում, Գուրիայում և Աջարիայում մի շարք քաղաքացիների մեղադրեց ահաբեկչական կազմակերպություններին անդամակցելու կամ աջակցելու մեջ³⁹⁴: Որպես ԻՊ անդամ ձերբակալվեց իմամ Ժուկոյ Ա. Բորչաշվիլին³⁹⁵, իսկ Ջ. Կուլարավան, Ջ. Խուլտունիշվիլին և Դ. Ֆիրիսեբիան, որոնք մուսուլմաններ չէին, մեղադրվեցին ահաբեկչական գործողություններին աջակցելու մեջ³⁹⁶:

Այդ կառույցի տվյալների համաձայն՝ 2015 թ.-ին Վրաստանի մոտ 50 քաղաքացի³⁹⁷ (հիմնականում Պանկիսի կիրճից, Աջարիայից և Վրաստանի արևելյան շրջաններից, որտեղ բնակվում են էթնիկ ադրբեջանցիներ) մեկնել են Սիրիա և Իրաք՝ անդամակցելու տարբեր ահաբեկչական գործողությունների³⁹⁸: Նրանցից 26-ը զոհվել է հակամարտության ընթացքում³⁹⁹:

Հակահարեկչական կենտրոնը 2016 թ.-ի հուլիսին Դուկիսի գյուղի բնակիչ Վ. Խանգոշվիլին մեղադրեց ահաբեկչությանը սատարելու մեջ՝ Դաու Լևակի օգտատիրոջ անվամբ համացանցում ահաբեկչական սպառնալիքներ տարածելու համար⁴⁰⁰:

Պանկիսի կիրճից ահաբեկչական տարբեր գործողություններում ակտիվորեն ներգրավված զինյալներից են Թարխան Բատիրաշվիլին (Աբու Օմար ալ-Շիշանի), որ ԻՊ գլխավոր հրամանատարներից էր⁴⁰¹, Ջիրոջի Կուլտանաշվիլին, Փախուկ Մարգոշվիլին (Սալահ ադ-Դին ալ-Շիշանի)⁴⁰², Ռուսլամ Մաչալիկաշվիլին (Սեյֆուլ Շիշանի) և այլք⁴⁰³:

³⁹⁴ “Counterterrorism Centre under the State Security Service of Georgia Detained 4 Persons.” 01.12.2015., <https://ssg.gov.ge/en/news/73/Counterterrorism-Center-under-the-State-Security-Service-of-Georgia-detained-4-persons>, 13.03.2021.

³⁹⁵ Tsereteli G., Alleged IS Recruiter Arrested in Georgia’s Pankisi Gorge, 22.06.2015, <https://jamestown.org/alleged-is-recruiter-arrested-in-georgias-pankisi-gorge/>, 13.03.2021.

³⁹⁶ “The Court Found A. Borchashvili and Three Persons Guilty.” 03.07.2016. http://old.pog.gov.ge/eng/news?info_id=881 (13.03.2021), The Court Found Ayuph Borchashvili and Three Persons Guilty.03.07.2016. http://old.pog.gov.ge/eng/news?info_id=881, 13.03.2021.

³⁹⁷ Որոշ հետազոտողներ նշում են մինչև 200 վրացի զինյալների մասին, որոնք կռվում են ԻՊ տարբեր զինված խմբավորումներում: Մանրամասն տե՛ս՝ **Գրիգորյան Ս.** Իսլամական արմատականությունը Կովկասում, Երևան, 2017, էջ 96:

³⁹⁸ **Khutsishvili I.**, The directions of Economic Intelligence and Counter-Intelligence, Scientific and practical cyber security journal (SPCSJ), 4(2), pp. 72-84. <https://journal.scsa.ge/papers/the-directions-of-economic-intelligence-and-counter-intelligence/>, 13.03.2021.

³⁹⁹ Giorgi Margoshvili (Faizula Kushtanashvili) from Pankisi Died in Syria.18.12.2017., <http://radioway.ge/news/people/item/627-siriashi-pankisel-giorgi-margoshvili-peizula-kushtanashvili-daiqupa>, (13.03.2021), Georgia: The Situation of the Kist Community and the Chechens, Joint Report by the Danish Immigration Service and the Danish Refugee Council, November, 2018, pp. 8-12, <https://www.justice.gov/eoir/page/file/1309611/download>, 13.03.2021.

⁴⁰⁰ “Counterterrorism Centre under State Security Service of Georgia Detained One Person.” 30.07.2016., <http://ssg.gov.ge/en/news/156/Counterterrorism-Center-under-State-Security-Service-of-Georgia-Detained-One-Person>, 13.03.2021.

⁴⁰¹ **Williams B. G.**, “Inferno in Chechnya: The Russian-Chechen Wars, the Al Qaeda Myth, and the Boston Marathon Bombings”, 2015, p. 224.

⁴⁰² “Al-Qaeda Commander from Pankisi Reported Dead in Syria.” 18.12.2017, <http://dfwatch.net/al-qaeda-commander-pankisi-reported-dead-syria-49623>, 13.03.2021.

2017 թ.-ի նոյեմբերին Կրաստանում հակահարեկչական անենահայտնի գործողության արդյունքում Թբիլիսիում սպանվեցին Իսլամական պետության անդամներ Ահմեդ Չատանը (Ահմեդ ալ-Շիշանի) և նրա 3 զինյալները⁴⁰⁴։ Կրաստանի դատախազության հրապարակման համաձայն՝ Չատանը պահանջել էր ազատ արձակել 2015 թ.-ին ձերբակալված Կրաստանի քաղաքացի իսլամիստներին և սպառնացել իրականացնել ահաբեկչական գործողություններ⁴⁰⁵։ ԱՄՆ հետախուզական վարչության տվյալների համաձայն՝ Ահմեդ Չատանը ներառված է միջազգային ահաբեկիչների ցուցակում⁴⁰⁶։ Չատանի անունը կապվում է նաև Ստամբուլի Աթաթուրքի անվան օդանավակայանում պայթյուն կազմակերպելու և իրականացնելու հետ⁴⁰⁷։ 2017 թ.-ի դեկտեմբերի 26-ին Կրաստանի ԱԱԾ հակահարեկչական կենտրոնը հայտարարեց Չատանի խմբավորման հետ կապված Կրաստանի հինգ քաղաքացու ձերբակալության մասին, որոնք կասկածվում էին ահաբեկչական գործողությունների համար ֆինանսական և այլ աջակցություն տրամադրելու մեջ։ ԱԱԾ հրապարակմամբ՝ Չատանն ու նրա աջակիցները պլանավորել էին ահաբեկչական գործողություններ իրականացնել Կրաստանում և Թուրքիայում գործող տարբեր դիվանագիտական ներկայացուցչությունների դեմ⁴⁰⁸։

Իսլամական ծայրահեղականության դեմ պայքարում Կրաստանի իշխանությունների առաջին քայլերից էր նաև երկրի քրեական օրենսգրքում մի քանի կարևոր հոդվածների ավելացումը⁴⁰⁹։ Քրեական օրենսգրքի խստացմանը զուգահեռ՝ Կրաստանի իշխանությունները փորձում են նաև խստացնել իրավիճակը սահմանի երկայնքով՝ իսլամիստների հետ առնչություն ունեցող անձանց մուտքը Կրաստան թույլ չտալու, իսկ կասկածելի անձանց հաշվառելու և հսկողության տակ պահելու համար։ Կրաստանը միջազգային գործընկերների հետ իրականացնում է ինֆորմացիայի ակտիվ փոխանակում։ Ահաբեկչության դեմ պայքարի Կրաստանի ջանքերը դրական են գնահատվում ԱՄՆ պետդեպարտամենտի զեկույցներում⁴¹⁰։

⁴⁰³ Georgia: The Situation of the Kist Community and the Chechens, Joint Report by the Danish Immigration Service and the Danish Refugee Council, November, 2018, pp. 8-12, <https://www.justice.gov/eoir/page/file/1309611/download>, 13.03.2021.

⁴⁰⁴ “Wanted Chechen Is Jihadist Chatayev Killed in Georgia Siege.” 01.12.2017., <http://www.bbc.com/news/world-europe-42193273>, 13.03.2021.

⁴⁰⁵ Նույն տեղում։

⁴⁰⁶ “Counter Terrorism Designation.” 10/5/2015. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/OFAC-Enforcement/Pages/20151005.aspx>, 13.03.2021.

⁴⁰⁷ “Chatayev: The Man Suspected of the Attack in Istanbul.” 02.07.2016., <https://www.dw.com/en/chatayev-the-man-suspected-of-the-attack-in-istanbul/a-19373830> (13.03.2021)

⁴⁰⁸ ISIS Threatens Georgia in New Video. 24.11.2015. <https://dfwatch.net/isis-threatens-georgia-in-new-video-39060>, 13.03.2021.

⁴⁰⁹ Կրաստանի քրեական օրենսգրքի 3232 հոդվածի (մասնակցություն միջազգային ահաբեկչությանը) համաձայն՝ միջազգային ահաբեկչությանը մասնակցությունը և/կամ զինված աջակցության ցուցաբերումը օտար երկրին կամ այդ երկրի իշխանությանը, մարդկանց խմբին կան ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց, որոնք մեղադրվում են ահաբեկչության մեջ, ենթական 12-ից 17 տարվա ազատազրկման։ Այլ հոդվածների մասին մանրամասն տե՛ս The Law of Georgia on Making Changes to the Criminal Code of Georgia, Entry into Force. 04/04/2014., <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2319468?publication=0>, 13.03.2021.

⁴¹⁰ U.S. Department of State, Bureau of Counterterrorism, Country Reports on Terrorism_ 2016, Chapter 2, Country Reports: Europe, July 2017. <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2016/>, 13.03.2021.

Տվյալներ կան, որ այսօր էլ Սիրիայում ահաբեկչական գործողություն են իրականացնում Մուրադ Մարգոշվիլին (Աբու Վալիդ Ալ-Շիշանի)⁴¹¹ և Ադամ (Գուրամ) Գումամշվիլին, որոնք ծայնային հաղորդագրություններ էին հղել համազուլաղացիներին և կոչ արել միանալ ԻՊ-ին⁴¹²:

Իսլամական արմատականության երևույթներ տեսանելի են նաև Թբիլիսիի Պոնիչալա մուսուլմանաբնակ շրջանում, որտեղ բնակիչներից մեկը նույնպես մեկնել էր Սիրիա⁴¹³: Պոնիչալայի սալաֆիական համայնքի իմամը, սակայն, հակառակ դիրքորոշում ունի. նա կարծում է, որ «իսլամական արմատականները սպառնալիք են ոչ միայն քրիստոնյաների և ուրիշ կրոններ դավանողների համար, այլ նաև հենց իսլամի, քանի որ հանցանք են գործում «հանուն» իսլամի⁴¹⁴:

Արմատական իսլամի դրսևորումներ նկատվում են նույնիսկ Վրաստանի էթնիկ ադրբեջանցիների շրջանում, որոնք թեև շիաներ են, սակայն հակված են սալաֆիականության և իսլամական ծայրահեղականության: Նպատակաուղղված քարոզչական աշխատանք է իրականացվում ադրբեջանաբնակ համայնքներում՝ հավատացյալներին արմատականության ու ահաբեկչական գործունեության մեջ ընդգրկելու համար: Սալաֆի ոչ վրացի հոգևորականներն իրականացնում են ոչ միայն կրոնական, այլև իսլամագիտության հետ առնչություն չունեցող զաղափարական քարոզչություն՝ օգտագործելով արտերկրում տպված կրոնական գրականություն, որն ազատորեն տարածվում է Վրաստանում⁴¹⁵: Վերոնշյալ ակտիվ քարոզչության արդյունքում առաջին երկու կանայք, որոնք Վրաստանից միացան Սիրիայի ահաբեկիչներին, էթնիկ ադրբեջանական Քարաջալա գյուղից էին⁴¹⁶: Այդտեղից էր նաև բժիշկ Բ. Մուխթարովը, որ 2016 թ.-ին պայթյունի հետևանքով զոհվեց Սիրիայում⁴¹⁷:

Այս շրջաններում արձանագրվեցին դեպքեր, երբ սալաֆի իմամները նույնիսկ կտրում էին զոհերի մատները՝ հղում կատարելով Շարիաթի՝ իրենց համար ընդունելի մեկնություն⁴¹⁸:

Վրաստանի ադրբեջանական փոքրամասնության համար ևս արմատականությունն ինքնադրսևորման և համայնքի «ավանդական իսլամի» նորմերից տարանջատվելու միջոց է, քանի որ համայնքն այդ «ավանդական իսլամի միջոցով» կապված է վրացական պետությանը, նրա քաղաքական ինստիտուտներին, որոնք մերժում են վրացական ազգային ինքնության համատեղելիությունը մուսուլմանական ինքնության հետ:

⁴¹¹ Մ. Մարգոշվիլին Ջունդ ալ-Շամի նախկին ղեկավարներից է, որն անցյալում մասնակցել է չեչենական երկու պատերազմներին և պատասխանատու էր չեչեն և արաբ ահաբեկիչների միջև կապերի հաստատման համար:

⁴¹² Guram (Adam) Gumashvili's liquidation is not yet confirmed in Pankisi., <https://reginfo.ge/people/item/3869-guram-adam-gumashvilis-likvidazias-pankisshi-am-dromde-ar-adastureben>, 13.03.2021.

⁴¹³ “The Interview with Kamil Mamedov, the Imam of Peaceful Salafist Community in Ponichala”, 16.04.2016. Տե՛ս Omsarashvili G., Radical islam in Georgia, Philosophy Study, February 2018, Vol. 8, No. 2, pp. 78-86.

⁴¹⁴ Նույն տեղում:

⁴¹⁵ **Aslanadze A.**, Islam and Modern Era (In Georgian), Tbilisi, 2013, p. 128.

⁴¹⁶ Ի. Դարիբովան և Ա. Սուլեյմանովան Թուրքիայով անցել էին Սիրիա, Ա. Գարիբովան ներառված է Իստերպոլի ցուցակում և մեղադրվում է ահաբեկչական գործունեություն իրականացնելու մեջ: “Karajala Residents Report 5 More Women Plan to Move to Syria.” 20.05.2015. <http://www.humanrights.ge/index.php?a=main&pid=18286&lang=eng>, 13.03.2021.

⁴¹⁷ Georgian's Death on Syria Battlefield Shows Jihadist Lure, 07.03.2016, <https://www.voanews.com/europe/georgians-death-syria-battlefield-shows-jihadist-lure>, 13.03.2021.

⁴¹⁸ Крикорян О. Д., նշվ. աշխ.

Ակնհայտ է, որ ծայրահեղական սուննի իսլամական գաղափարախոսության ծավալումն այս շրջաններում հանգեցնում է շիայական ավանդական իսլամի նահանջի: Այս երևույթը, բնականաբար, ազդում է ոչ միայն տարածաշրջանի կրոնական քարտեզի վրա, այլև փոխում է առկա աշխարհաբաղաբանական ուժային հարաբերակցությունը: Թուրքիան, օգտագործելով նաև իսլամական գործիքակազմը, հետևողականորեն դուրս է մղում Իրանին Վրաստանի էթնիկ ադրբեջանաբնակ շրջաններից՝ Հայաստանի շուրջ սեղմելով ծայրահեղ իսլամական արմատականության օղակը:

Եզրակացություն

2020թ.-ի Արցախյան պատերազմի արդյունքում ադրբեջանական վերահսկողության տակ անցած շրջաններում Թուրքիայի՝ սուննի ահաբեկչական տարրով (գերազանցապես թուրքմեններ) վերաբնակեցման ծրագրերն էապես նպաստելու են տարբեր իսլամական ուժերի ու դերակատարների ակտիվացմանը՝ խաթարելով տարածաշրջանում առկա հավասարակշռությունը: Այս տեսանկյունից առանձնակի կարևորություն է ստանում տարածաշրջանի՝ տվյալ դեպքում Վրաստանի իսլամադավան համայնքների ուսումնասիրությունը, որոնք կարող են կամրջել ավանդական իսլամական կրոնամշակութային արժեհամակարգերը և դառնալ գործիք՝ ծայրահեղական իսլամի՝ տարածաշրջան ներթափանցման համար:

Չեչենական երկրորդ պատերազմից սկսած (1999-2000 թթ.) սուննիական իսլամի սալաֆիական ուղղությունը լայն տարածում գտավ Պանկիսի կիրճում: Սալաֆիականությունը ներթափանցեց հիմնականում Չեչնիայի Հանրապետությունից և արաբական մի շարք երկրներից: Մասնագիտական առաջխաղացման և սոցիալական ինտեգրման հնարավորությունների սակավությունը, երկրում կրթության ցածր որակը, ինչպես նաև մեկուսացվածությունը Վրաստանի այլ շրջաններից ստիպեցին տեղացի երիտասարդներին հակվել դեպի սալաֆիական իսլամը՝ որպես ինքնադրսևորման և ինքնարտահայտման հնարավոր միջոցի:

Սալաֆիականության արագ տարածումը Պանկիսի կիրճում պայմանավորված է ոչ միայն արտաքին գործոններով, այլև «ավանդական իսլամի» թույլ դրսևորվամբ: Ավանդական իսլամական հոգևորականների կրթական շեմը և հմտությունները ցածր մակարդակի վրա են, և շատ հաճախ կրոնական կրթություն չստացած անձինք դառնում են մզկիթներում իմամներ: Ըստ սալաֆիականների՝ Կիրճի «ավանդական իսլամը» հիմնվում է Հյուսիսային Կովկասի ավանդույթների ու սովորույթների վրա և հեռու է Ղուրանի վրա հիմնված «անաղարտ», «իրական» իսլամից:

2011 թ.-ին Սիրիայում զինված հակամարտությունը և 2014 թ.-ին Իրաքի ու Սիրիայի Իսլամական պետության կազմավորումը (ԻՊ) մեծապես նպաստեցին սալաֆիական գաղափարների ծավալմանը Վրաստանում: Այս իրողությունը Վրաստանի իշխանությունները երկրի անվտանգության իրական սպառնալիք են համարում:

Վրաստանի իշխանությունները հետզհետե կորցնում են իրական վերահսկողությունն Աջարիայի նկատմամբ՝ այն աստիճանաբար «հանձնելով» Թուրքիային: Այստեղ կարող է ձևավորվել «արմատականության հարթակ»՝ երկրի շիայաբնակ տարածքներ անմիջական ներթափանցման հնարավորությամբ: Թուրքիայի և իսլամական տարբեր կազմակերպությունների կողմից ակտիվորեն օգտագործվող Աջարիան որոշակի զարգացումների դեպքում կարող է վերածվել նաև Հայաստանի դեմ «ահաբեկչության օջախի»:

Արմատականացման խնդիրն առկա է նաև երկրում բնակվող էթնիկ ադրբեջանցիներին, որոնք թեև շիաներ են, սակայն հակված են սալաֆիականությանն ու սուննի իսլամական արմատականությանը: Ակնհայտ է, որ ծայրահեղական սուննի իսլամական գաղափարախոսության ծավալումն այս շրջաններում հանգեցնում է շիայական ավանդական իսլամի նահանջի: Այս երևույթը, բնականաբար, ազդում է ոչ

միայն տարածաշրջանի կրոնական քարտեզի վրա, այլև փոխում է առկա աշխարհաբանական ուժային հարաբերակցությունը:

Թուրքիան, օգտագործելով նաև իսլամական գործիքակազմը, հետևողականորեն դուրս է մղում Իրանին Վրաստանի էթնիկ ադրբեջանաբնակ շրջաններից՝ Հայաստանի շուրջ սեղմելով ծայրահեղ իսլամական արմատականության օղակը:

RADIACAL ISLAM IN GEORGIA: NEW TRENDS AND CHALLENGES

LILIT HARUTYUNYAN

*Institute of Oriental Studies, NAS RA, Department of Arab Countries, Head,
Ph.D., Leading Research Fellow;
Yerevan State University, Faculty of Oriental Studies, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

TATEVIK MANUKYAN

*NAS RA, Institute of Oriental Studies, Department of Turkey, Researcher;
Yerevan State University, Faculty of Oriental Studies, Lecturer,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the paper is to study the main features and tendencies of Salafi Islam and Islamic radicalism in Georgia, to identify the threats and challenges facing Georgia as well as the region.

The objectives of the article are to discuss the internal and external motives and impulses, preconditions and consequences of the spread of Sunni radical Islam in the Muslim communities of Georgia, the issues of their integration into the Georgian society, the causes and consequences of the propaganda of Salafism and Sunni Islamic radicalism among the ethnic Shi'i Azerbaijanis of Georgia.

The paper was written on the basis of monitoring of the international press and materials on this topic, an extensive study of professional literature on various sides of Radical Islam in Georgia.

In the course of the study, the authors concluded that the spread of Salafism and radical Islam in Georgia poses a serious threat not only to Georgia, but also to the security environment of the region. The Georgian authorities are losing real control over Adjara, gradually "handing it over" to Turkey. Therefore, a "platform of radicalism" can be formed here with the possibility of direct penetration into the surrounding areas. Adjara, which is actively used by various Turkish Islamic organizations, may also become a "hotbed of terrorism" against Armenia in the event of certain developments.

The spread of radical Sunni Islamic ideology in the Azerbaijani-populated regions of Georgia is leading to the retreat of traditional Shi'i Islam. This phenomenon, of course, affects not only the religious map of the region, but also changes the existing geopolitical balance of power. Turkey, using its Islamic tools, is consistently pushing Iran out of Georgia's ethnic Azerbaijani-populated regions, squeezing the circle of Islamic radicalism around Armenia.

Keywords: *Georgia, Pankisi Gorge, Adjara, Islamic Radicalism, Salafism, Islamic State (ISIS).*

ИСЛАМСКИЙ РАДИКАЛИЗМ В ГРУЗИИ: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ

ЛИЛИТ АРУТЮНЯН

*ведущий научный сотрудник и
заведующая отделом арабских стран
Института востоковедения НАН РА,
доцент факультета востоковедения ЕГУ,
кандидат исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

ТАТЕВИК МАНУКЯН

*научный сотрудник отдела Турции
Института востоковедения НАН РА,
преподаватель факультета востоковедения ЕГУ,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель статьи - изучение основных особенностей и тенденций развития исламского радикализма в Грузии исходящих от него угроз и вызовов, с которыми сталкивается Грузия. Связанные с исламским радикализмом реалии оказывают прямое влияние на систему безопасности региона в целом, и на Армению в частности.

Задачи статьи - исследование причин распространения идей создания халифата Исламского государства (ИГ) среди грузинских мусульман и принадлежности некоторых мусульманских кругов Грузии к ИГ, выявление особенностей Панкисского ущелья и суннитских исламских общин Аджарии, проблемы их интеграции в грузинское общество, предпосылки и последствия распространения исламского радикализма в этих регионах, а также целевой пропаганды салафизма, суннитского исламского экстремизма среди этнических азербайджанцев-шиитов Грузии.

В ходе исследования авторы пришли к выводу о том, что салафитское направление суннитского ислама получило широкое распространение в Грузии, проникая в основном из Чеченской Республики и ряда арабских стран. Отсутствие возможностей для профессионального роста и социальной интеграции, низкое качество образования в стране, а также изоляция от других частей Грузии вынудили местную молодежь обратиться в салафитский ислам, что стало средством самовыражения. Распространение салафизма в Грузии связано не только со внешними факторами, но и со слабым проявлением «традиционного ислама».

Власти Грузии стали терять реальный контроль над Аджарией, постепенно «передавая» ее Турции. Проблема радикализации также связана и с проживающими в стране этническими азербайджанцами, несмотря на то, что они шииты, некоторые из них склонны к салафизму и суннитскому исламскому радикализму. Здесь может быть создана «платформа радикализма» с возможным прямым проникновением в сопредельные с Арменией населенные шиитами районы страны.

Это явление, безусловно, влияет не только на всю религиозную карту региона, но и меняет существующий геополитический баланс сил. Турция, используя исламский инструментарий, последовательно вытесняет Иран из регионов Грузии, населенных этническими азербайджанцами, сжимая вокруг Армении дугу исламского радикализма.

Ключевые слова: *Грузия, Панкисское ущелье, Аджария, исламский радикализм, салафизм, Исламское Государство (ИГ).*